

Tereza Sinigalia, Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Probota*, Editura Meridiane, Colecția Monumente Istorice, București, 2000, 95 p. cu ilustrații

Remarcăm cu satisfacție că prestigioasa editură Meridiane (acum și cu marcă editorială) revine la colecțiile de odinioară, care au făcut-o celebră, întrucât în ultimii ani, din motive binecunoscute, se specializase pe publicarea de traduceri ale unor studii de istoria artelor și mentalităților.

Recent, în Colecția Monumente Istorice (fosta Comori de artă din România) într-un format mai mic, dar în condiții grafice mult mai bune, Tereza Sinigalia și Voica Maria Pușcașu, un istoric de artă și un arheolog, specialiste binecunoscute, ne pun la dispoziție o nouă monografie, a doua după știința noastră, închinată mănăstirii Probota. Un monument extrem de valoros, dar, pe cât de valoros, pe atât de necunoscut, cel puțin din două motive: poziția mai retrasă față de șoseaua națională (com. Dolhasca, satul Probota) și faptul că din anul 1864 a funcționat ca simplă biserică a satului, abia după anul 1994, redevenind mănăstire, de data aceasta, de maici.

Față de monografia anterioară (Ion Miclea, Radu Florescu, *Probota*, Editura Meridiane, București, 1978), autoarele au beneficiat de rezultatele ultimelor săpături arheologice incluse în vastul proiect de restaurare a mănăstirii, ce a dus și la redescoperirea picturii originale. Prin urmare, noua monografie aduce multe noutăți.

Deși prezentarea materialului urmează ordinea firească (un scurt istoric, descrierea întregului ansamblu monahal, inclusiv a picturii interioare și exterioare, a celorlalte valori, din păcate extrem de puține, care se păstrează, fie la Probota, fie în alte tezaure), lipsa unor titluri de paragraf împiedică oarecum orientarea mai rapidă a cititorului interesat, poate, numai (sau în primul rând) de anumite chestiuni. De asemenea, am constatat lipsa unui rezumat tradus în cel puțin o limbă de circulație, care ar fi fost deosebit de util, mai cu seamă în cazul Probotei.

Actuala construcție a fost ridicată de voievodul Petru Rareș în anul 1530, octombrie 16, în al patrulea an de domnie, cu îndemnul lui Grigorie Roșca, viitorul stareț al mănăstirii și viitor mitropolit al Moldovei, în apropierea locurilor unde mai fuseseră două mănăstiri: prima, "Sf. Nicolae din poiană", ridicată înainte de 1398, este "prima mănăstire din Moldova amintită în documente" (p. 11), a doua a fost ctitoria lui Ștefan cel Mare, ruinele ei se mai pot vedea și astăzi. Spre deosebire de ctitoriile anterioare, Probota de astăzi s-a construit pentru a fi necropolă voievodală. Zidul de incintă a fost înălțat ulterior, după moartea domnitorului, în anul 1550, de către Doamna Elena și fiii săi, potrivit pisaniei de pe zidul exterior. Jefuită, incendiată, ca mai toate mănăstirile noastre, Probota a fost refăcută de Vasile Lupu și de alți domnitori, lucrările de refacere și consolidare continuând până la închinarea ei la Sf. Mormânt din Ierusalim, în anul 1677, cu urmări nefaste pentru soarta întregului așezământ. Marele cutremur din 1790 distruge mare parte din construcții. Importante lucrări de consolidare și restaurare s-au întreprins în anii 1940, 1980 și, mai recent, în perioada 1994-2000, ca urmare a înscrierii monumentului pe Lista Patrimoniului Mondial (alături de celelalte biserici cu pictură exterioară din Moldova), proiectul de restaurare sub egida UNESCO, finanțat de Japan Trust Fund și de Ministerul Culturii din România, a constat, în principal, în cercetări arheologice și restaurarea picturii murale, interioare și exterioare.

Săpăturile arheologice au scos la lumină rămășițe ale unor construcții anterioare, unele foarte vechi: chiliile, trapeza, stăreția (cu pivnițe și galerii de acces), fântâna, conducta din olane pentru aprovizionarea cu apă potabilă, bucătăria. De asemenea, s-au descoperit foarte multe obiecte, în primul rând din ceramică, precum: câni, boluri, oale, fărurii, cahle, olane, pipe decorate ș.a., piese numismatice, de armament și unelte.

În construcția bisericii, autoarele remarcă elemente de tip renescentist (de pildă, la ancadramentele de la uși), ce “își fac pentru prima oară apariția la o biserică din Moldova” (p. 33). Deosebit este și pridvorul închis, prin cele opt ferestre mari gotice.

Operația de restaurare a stabilit că numai pridvorul și mare parte din pronaos au păstrat pictura originală, altarul, naosul, groznița și registrul inferior din pronaos, prin anii '40 ai sec. al XIX-lea, fie au fost repictate în stil neoclasic, după moda vremii, fie “numai acoperite cu un ton uniform de albastru” (p. 37), iar exteriorul bisericii a fost văruiat în straturi succesive. Aceste repictări și văruiuri n-au distrus vechea pictură ci, dimpotrivă, au conservat-o foarte bine, ea putând fi acum readusă la viață. Și în prezentarea programului iconografic de excepție, “rod al unei echipe de mai mulți zugravi”, ale căror nume nu se cunosc, ni se atrage atenția asupra elementelor caracteristice, în raport cu celelalte mănăstiri pictate, din Moldova și nu numai. Întâlnim: compoziții probabil unice în arta bizantină și postbizantină; multe detalii simbolice mai puțin obișnuite; teme noi în pictura murală interioară a bisericilor din Moldova, precum: “Fecioara cu pruncul adorată de arhangheli”; scene unicate în arta noastră medievală, precum “Adormirea Maicii Domnului” din naos; au fost remarcate influențe apusene (explicate de autoare prin posibilele vizite ale pictorilor în apus), inclusiv în tabloul votiv, de exemplu în îmbrăcămintea purtată de domn și fiii săi; pentru prima oară, în pictura pronaosurilor din Moldova apar cele șapte sinoade ecumenice, iar în pridvor întâlnim prima reprezentare plastică a “Judecății de Apoi”, reluată și îmbogățită în celelalte biserici pictate în sec. al XVI-lea. De la pronaos începând, “ochiul de specialist” al autoarelor le “spune” că valoarea picturii mai scade, “semn că echipa de zugravi s-a schimbat în parte” (p. 75).

Intrucât izvoarele istorice nu ne oferă dovezi, se acceptă aceleași supoziții în legătură cu posibilul autor sau inițiator al planului iconografic: Macarie, cronicarul lui Petru Rareș, stareț la Neamț și episcop de Roman, sau egumenul mănăstirii, Grigorie Roșca.

În interiorul bisericii sunt 21 pietre funerare epigrafe, ale căror inscripții datează din perioada 1464-1640; în cele câteva morminte neajfuite (fiindcă nu aveau criptă) s-au descoperit bijuterii, piese vestimentare de valoare.

Dintre obiectele de patrimoniu, care au aparținut Probotei, ni se enumeră câteva piese de mobilier păstrate la Muzeul Național de Artă din București și trei manuscrise ornamentate (*Tetraevanghele*), azi în afara țării. Totuși, bibliografia de specialitate ne semnalează și alte cărți legate într-un fel sau altul de Probota. În volumul *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei* (Editura Atos, București 1998, p. 31, notele 66-70) în lipsa, deocamdată, unui număr mai mare de manuscrise și de scriptori, scriam despre un posibil scriptoriu la Probota. Reluăm paragraful respectiv: “În secolul al XV-lea exista în Mănăstirea Probota o școală în limba slavonă a cărei activitate presupunem că a continuat. Biblioteca Academiei păstrează un *Minei pe luna august*, scris de două mâini, în secolul al XVI-lea; una din ele, potrivit însemnării marginale, aparține ierodiaconului Ioil din Mănăstirea Pobrata. Se știe, aici s-au format și ridicat câțiva dintre ierarhii cărturari și viitorii mitropoliți ai Moldovei: Grigorie Roșca, Gheorghe Movilă, Teodosie Barbovski, Dosoftei; poate constitui și acest fapt o confirmare a unui trecut de viață culturală. Lipsa de informații în legătură cu perioada de început a formării spirituale a mitropolitului Dosoftei i-a determinat pe unii cercetători să presupună că aici și-ar fi putut dobândi cunoștințele în domeniul limbilor vechi și moderne, precum și formația de teolog. În anul 1676, călugărul Macarie de la Probota adăuga la sfârșitul unei Psaltiri slavone (copiată de ieromonahul Isaia, în 1628), proprietatea mănăstirii Bisericiani, niște rugăciuni, tot în limba slavonă, urmate de o însemnare în românește. În sfârșit, următoarele semnalări sunt târzii. În anul 1823 se scrie *Pomelnicul* mănăstirii, iar în anul 1833, mai 2, ierodiaconul Teodosie realizează aici un *Miscelanu* (BAR, cota 377)”.

De asemenea, Radu Constantinescu, în al său *Repertoriu (Manuscrise de origine românească din colecții străine*, București, 1986, nr. 565, 727) ne mai prezintă două *Tetraevanghele*, care au aparținut Probotei, primul din anul 1548, al doilea din anul 1610, avându-l

drept copist pe Teofan, astăzi în proprietatea a două Biblioteci din Moscova. Egumenul mănăstirii, Gavriil, primea manuscrisul *Viața preacuviosului Serghie*, copiat de călugărul Mihai, de la mănăstirea Putna, în anul 1682, astăzi aflat în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca (Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980, nr. 52). În anul 1808, un călugăr de la Probota vindea un *Apostol*, tipărit la București, în anul 1774, cu 50 de lei (Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava*, *Catalog*, vol. III, Suceava, 1994, nr. 641).

Fără îndoială, noua monografie este o reușită editorială, dar cercetările trebuie continuate și în direcția reconstituirii activității culturale.

Olimpia Mitric